Sprogskiftet og nogle stednavnetyper i Sønderjylland

Af *Wolfgang Laur.*

Som vi ved, bliver stednavne overtaget fra det ene sprog til det andet. Derfor er vi også i stand til at rekonstruere et uddødt sprog på grundlag af de overleverede stednavne, f. eks. illyrisk, pelasgisk og de ikke-indoeuropæiske førgræske sprog i det gamle Hellas. Men stednavnene forbliver ikke uændret i det nye sprog. Ligesom låneord forandres de i tidens løb efter det nye sprogs regler. De fremmede lyde erstattes af omtrent enslydende egne. Den samme ændringstendens gælder også for bøjningssystemet. Folkeetymologien forandrer stednavnenes udseende, så at de fremtræder som egne. Det må derfor også være stednavneforskningens opgave at iagttage og beskrive denne udvikling, særlig i grænseegne. Med hensyn til metoden er dette sket på forbilledlig måde i de tysk-slaviske grænseegne i Østrig og Bøhmen, men også ved den flamsk-vallonske sproggrænse i Belgien. Man burde også anvende disse metoder her i grænselandet. Her vil jeg kun tage nogle torp-navne og nogle stednavne på *-by* op til behandling i sammenhæng med sprogskiftet.

Navnene med efterleddet gammeldansk (gldsk.) *-thorp* ender nutildags på *-rup, -drup, -trup,* men i det nordlige Sydslesvig* og i Svans møder vi stednavne, som ender på højtysk *-dorf,* nedertysk *-dörp,* f. eks. *Busdorf, Fahrdorf, Basdorf, Saxtorf* og *Geltorf.* De nedertyske dialektformer er *Busdörp, Fårdörp, Båsdörp, Saxdörp* og *Geldörp.* Den måde forled og efterled er sat sammen på, viser tydeligt, at de nævnte stednavne er af dansk oprindelse[1]),

* Ordet er her brugt i sin gamle videnskabelige betydning: landet syd for Sli-Danevirke.

men de danske officielle former af disse stednavne som vi finder dem f. eks. hos Johs. Kok (Det danske Folkesprog i Sønderjylland, 1863—67) og Trap (Stat.top. Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1864): *Bastorf*, *Fartorp*, *Saxtorf*, *Lottorf* eller *Bystorp* (i Svans) viser, at de er overtaget fra tysk. De går ikke tilbage til gamle danske stedmålsformer som i Angel eller Mellemslesvig, f. eks. *Brarup*, *Sterup* og *Sillerup*. Vi kan altså ved hjælp af efterleddet nedertysk *-dörp*, højtysk *-dorf* i oprindelige danske stednavne i Sydslesvig og Svans se, at den danske sprogudvikling i disse egne er afbrudt allerede i slutningen af middelalderen. Vi ved jo også, at det danske sprog her i det nordlige Sydslesvig og i Svans blev afløst af nedertysk på denne tid. Kun i *Bustrup* har vi en dansk form med ægte tradition.

I Angel og Mellemslesvig stemmer de danske og de højtyske og nedertyske former for torp-navne for størstedelen overens, f. eks. *Stenderup*, *Munkbrarup* og *Olderup*. Her er vi jo i egne, hvor sprogskiftet først har fundet sted i løbet af de sidste hundrede år.

Vi kan dog også i Angel og Mellemslesvig finde stednavneformer, som ligner de sydslesvigske. Vi begynder med *Gottorp*, således dansk og nedertysk, højtysk: *Gottorf*. Slottets navn går jo tilbage til et stednavn, der egentlig hører hjemme i egnen nord for Slesvig. Det skyldes vel slottets betydning som tyskpræget residens, at den nedertyske form er trængt igennem også i dansk sprogbrug. Middelalderlige former på *-torp* kunne også være danske, men at denne form bevares til nutiden skyldes vel en nedertysk påvirkning. Det må beklages, at den officielle tyske sprogbrug nutildags ikke anvender den vante form *Gottorp*, som er kendt som den almindelig brugte langt uden for Slesvig-Holsten. En ægte angeldansk form - *Guderup* og en ældre *Gotterup* - ikke for det nuværende slot, men for dets forgænger Gammel-Gottorp nord for Slesvig ved godset Falkenberg, anføres af A. Sach[2]).

I det nordøstlige Angel tiltrækkes vor opmærksomhed af *Svakketorp* og *Vippetorp* i deres egenskab af torp-navne i vor sammenhæng. De nedertyske former er *Schwackendörp* og *Wippendörp*, de højtyske *Schwackendorf* og *Wippendorf*. Her finder

vi ikke, som vi er vant til i Angel, efterleddet *-rup*, *-trup* eller *-drup*, men som i Sydslesvig og Svans det tyske *-dorf*, nedertysk *-dörp*. Desuden lægger vi mærke til den i disse egne uvante tyske svage ejefalds-bøjningsform *-en* i sammensætningen, f. eks. *Brekendorf* eller *Krusendorf*, i modsætning til gldsk. **Svakkæthorp* (1231 i Kong Valdemars Jordebog fejlskrevet *Rackæthorp*) og *Vippæthorp* (1231 smst.) Den tyske svage bøjningsform på *-en* (i modsætning til gldsk. *-æ*, der er udviklet af olddansk *-a*, f. eks. oldnordisk *hani, hana*, mens tysk har f. eks. *der Graf, des Grafen*) ved *Schwackendorf* og *Wippendorf* kender vi allerede fra middelalderlige dokumenter, 1436 *Swackendorp*, 1352 *Wippendorp*. De officielle danske former *Svakketorp* og *Vippetorp* kender ikke denne tyske svage bøjningsendelse i sammensætningen. Derimod kan de ikke med efterleddet *-torp* gå tilbage til en folkelig dansk form, men som det er tilfældet i Sydslesvig og Svans og ved *Gottorp* er de påvirket af den nedertyske form. Sandsynligvis må vi her regne med en gammel stærkere nedertysk tradition, der kan gå tilbage til et mere udbredt nedertysk omgangssprog på godserne[3]). Da vi ikke længere kender tilsvarende angeldanske former, kan vi kun udtale gisninger.

De øvrige torp-navne i Angel ender som sagt på *-rup*, *-drup* eller *-trup*, med undtagelse af de officielle tyske former *Struxdorf*, *Schrixdorf* og *Tösdorf*. Det første navn hedder på rigsdansk som vi kunne vente, *Strukstrup*. Den angeldanske form lyder i overensstemmelse hermed *Strustrup*. Således hedder byen ifølge Müllenhoff, Mensing og Selk også på nedertysk, men i dag kan man allerede høre *Struxdörp*, vel på grundlag af den officielle højtyske form *Struxdorf*. *Skredstrup*, højtysk *Schrixdorf* kendes på nedertysk som *Schreistrup*. Denne form går sandsynligvis tilbage til et angeldansk **Skrejstrup*. *Tøstrup* findes på tysk i to forskellige officielle former. Godset hedder *Tösdorf*, mens sognet hedder *Töstrup*.

En lignende udvikling som i Sydslesvig og Svans har vi i det vestlige Slesvig, i Nordfrisland. Her interesserer vi os kun for den frisiske del af Nørregøsherred, for i denne egn er torpnavnene af dansk oprindelse. De ender i dag i de officielle højtyske former på *-dorf* og i de nedertyske folkelige former på

-dörp, f. eks. højtysk *Almdorf*, *Riddorf* og *Drelsdorf*, nedertysk *Almdörp*, *Riddörp* og *Drelsdörp*. Her må vi huske, at befolkningen i disse egne var frisisk-talende sandsynligvis siden højmiddelalderen eller lidt senere. Ligesom højtysk og nedertysk bruger nordfriserne her i den frisiske del af Nørregøsherred som efterled til torp-navnene det tilsvarende ord i deres eget sprog, f. eks. *Almtorp* og *Trälstorp*, men også ved de danske stednavne uden for det frisiske sprogområde, f. eks. *Brüdtorp* (Braderup i Kær Herred) og *Bjarntorp* (Bjerndrup). En direkte overtagelse af den danske form kan vi derimod iagttage ved *Altrop*, *Åltrop* (Olderup), *Brererep* (Braderup på Sild) og *Trellstrup eller Trålstrup* ved siden af *Trälstorp* og *Reserup* eller *Röserup* (tysk *Riddorf)*. Også tyske former følger de danske f. eks. *Olderup*, nedertysk *Ollerup*, og *Braderup*. Af de førstnævnte stednavne har Fjolde-målet endnu bevaret de ægte danske former, f. eks. *Trælstrup* og *Almstrup*. Den sidste form har her et senere tilkommet sammensætnings-*s*. Også *Ridderup* kendes som dansk form svarende til tysk *Riddorf*. *Drelstrup*, altså efter det danske, siger man også på nedertysk i Fjolde-egnen, i et område hvor sprogskiftet først har fundet sted inden for de sidste 50 år. Derimod har vi i dag i stedet for *Bjerndrup* som i Sydslesvig og Nordfrisland den rent nedertyske form *Beerndörp*, højtysk *Behrendorf*, svarende til *Wippendörp*, *Schwackendörp* og *Struxdörp* i Angel.

En lignende udvikling kan vi også iagttage ved nogle by-navne. Efterleddet *-by* udtales på tysk tit med afrundet vokal som *-bi*, f. eks. *šu·bi·* (*Skovby*, tysk: *Schuby*) og *xe·lbi·hold*[4]) (Geelbyholt). I det sydlige Slesvig støder vi på nedertyske dialektformer som *Güf*, *Göf* og *Nörf* for *Gyby*, *Gøteby* og *Norby*. Som i de ovenfor nævnte tilfælde er efterleddet *-by* blevet til *-bi'* og derefter fuldstændig afslidt. Men det udlydende *b* udtales ikke som lukkelyden *b*, men som gnidelyden *f*. Noget tilsvarende kendes fra sønderjysk: *gab* — *gaf*, *skib* — *skif*. En parallel udvikling, hvor et helt led reduceres til en enkelt lyd, har vi i de to nedertyske stednavne *Schülp* i Holsten, ét ved Nortorf og ét ved Jevenstedt, 12. og 13. århundrede *Scullebi*, 1320 *Scullebe*, 1517 *Schulpe*, og 1150 *Scullebi*. Dette stednavn er ofte blevet tolket som et by-navn, men er imidlertid sammensat med nedertysk *Bö*, *Böj*, *Bü:* »bøj-

ning, lavland langs en flod«. Da *Gyby, Gøteby* og *Norby* ligger i et område, der meget tidligt blev nedertysk er det let at forstå, at den lydudvikling der gjaldt i Holsten også kom til at virke her.

[1]) *W. Laur,* Die Verdeutschung dänischer Ortsnamen im ehemaligen Herzogtum Schleswig. (I: Beiträge zur Namenforschung 11, 1960, s. 135); Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein, Gottorfer Schriften VI, Schleswig 1960, s. 57 og Die Ortsnamen im Landesteil Schleswig. I: Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 3, Neumünster 1957, s. 163.

[2]) *W Laur:* Gottorf. (i: DIE HEIMAT, 1955, bd. 62, s. 190—91).

[3]) *C: F. Allen:* Die Geschichte der dänischen Sprache im Herzogthum Schleswig I, 1857, s. 181 og II, 1858, s. 70.

[4]) *š* som tysk *sch. x* som *g* i sønderjydsk *kage (ka·x).*